

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2019, 23 (1): 213-232

**Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun *Te'vîlât*taki Pratik Değeri Üzerine
Bir İnceleme**

*Tafsir-Ta'wîl Distinction of Mâtürîdî and an Evaluation of Its Practical Value in
Ta'wîlât*

Enes Büyük

Arş. Gör. Dr. Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Research Assist. PhD, Trabzon University Faculty of Theology Department of Tafsir
Trabzon/Turkey
enesby_55@outlook.com
orcid.org/0000-0002-9619-9450

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 213-232

Atıf / Cite as: Büyük, Enes. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun *Te'vîlât*taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme [*Tafsir-Ta'wîl Distinction of Mâtürîdî and an Evaluation of Its Practical Value in Ta'wîlât*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 213-232. <https://doi.org/10.18505/cuid.520370>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

www.dergipark.gov.tr/cuid

Abstract: In the history of İslâmic thought, Mâtürîdî is a famous scholar both in the field of kalâm and tafsir. Being approved by Mâtürîdî, the distinction of tafsir and ta'vîl, which makes possible to take the comments made about the verses into sistematic framework, is quite important. There is an important information both about content of the distinction approved by Mâtürîdî and the main reasons that necessiated this distinction in the introduction of Samarqandî's *Sharh at Ta'vîlât*. From this information, it is understood that the distinction of tafsir and ta'vîl had dated back to older time than Mâtürîdî and previous scholars dealt with the problem that necessiated this distinction and Mâtürîdî inherited this distinction from his predecessors. Information in the *Sharh at Ta'vîlât* reveals that according to Mâtürîdî the companions had made interpretation (*ta'vîl*) in addition to tafsir and the explanations made by certain evidences is tafsir too. Therefore this information gives us the opportunity flexing the acceptance of the idea "tafsir, is dedicated to the companions, ta'vîl is dedicated to fuqaha (jurists)" and asserting that companions and scholars made both tafsir and ta'vîl. In this paper, we will research whether the distinction tafsir and ta'vîl regarded by Mâtürîdî completely belonged to his or not and content of the distinction and its reasons. We will also analyze this distinction according to examples in the *Ta'vîlât*.

Summary: An important distinction is made between the concepts of tafsir and ta'vîl in the short preface of Mâtürîdî's tafsir, and this distinction is particularly prominent in contemporary tafsir studies. Because from the point of view of the value they carry, the explanations for these differences and concepts express the legitimacy of the following *mufasssîrûn* (writers of a commentary on the Qur'an) to be able to perform tafsir, as well as the value of the explanations found in tafsir literature in terms of certainty. In *Ta'vîlât*, tafsir is described as the precise determination of what is intended. Determination of what is exactly intended in verse/wording is bound to certainly know the conditions under which it was revealed. Because they are the first to be addressed directly and they witnessed the context, the tafsir is only for the companions (*ṣaḥābah* pl. *aṣḥāb*). On the other hand, ta'vîl is not a definite determination of what is intended, but rather it is explained as putting the possibilities forward. In this case, ta'vîl is dedicated to the scholars after the companions. When we look at the other tafsir sources that include his views, it can be understood that this brief information in the preface of the tafsir which survived to our day is partially incomplete. Samarqandî's *Sharhu't-ta'vîlât* is the most important of these sources. According to the information here, Mâtürîdî states that some scholars distinguish tafsir and ta'vîl from each other. In these distinctions, tafsir is either described in relation to a definitive statement or in relation to being familiar with the conditions of revelation, while ta'vîl is described as extracting meanings from the verses and making possible meanings without claiming certainty. These explanations show that the distinction between tafsir and ta'vîl in *Ta'vîlât*'s preface was mainly based on the period before Mâtürîdî. These statements, which Mâtürîdî transmitted from some scholars in the beginning of *Sharhu't-ta'vîlât*, were then transmitted by Omar al-Nasafî, Mahâyimî and Molla Husrev. In some sources, it was also transmitted that similar explanations were made by scholars such as an-Nadr b. Shumayl, al-Hussein b. Fadl al-Bacelî and Ibn Durayd before Mâtürîdî.

Some explanations of Mâtürîdî in *Ta'vîlât* enables the theory of tafsir-ta'vîl to be understood at a wider level. When the examples are examined, it is observed that Mâtürîdî exhibited two types of attitude against the tafsir of the companions. He states that one of these is that if the transmission is true, what is intended is exactly what is stated in the narrated. The second is that he sometimes does not accept these explanations and suggests additional opinions. The reason he refuses is that sometimes he does not find the transmission reliable, and sometimes he thinks that companions performed ta'vîl. If this is the case, the dedication of ta'vîl to those coming later should not be absolutized. Because the companions can perform both tafsir and ta'vîl. The examples in *Ta'vîlât* clearly reveal what areas tafsir, which is defined as a definite statement, covers. According to this, first, tafsir is related to the field of "invisible" about the past and the future. Secondly, its meaning and practice is only about the information of the

“statement” about the issues that can be revealed by the Prophet (pbuh). In the third aspect, it is related to “revelation” information reporting the context in which the verses descended.

In the beginning of *Sharhu't-ta'wîlât*, Mâtürîdî says that the explanations made based on the definitive evidences such as *mutawâtir* (repetition; narration reported by large number reporters) and *ijmâ* (consensus) also fall under the category of tafsir. However, it is also necessary to add intellectual evidence to these evidences. Because intellectual evidence is also important in the epistemology of Mâtürîdî. In fact, the truthfulness of *nass* (text) is primarily based on intellectual evidence. First, the issues of theology are proven by certain intellectual evidence, and then, on the basis of this, the meanings expressed by the *nass* acquire the value of certainty and truthfulness. With the definitive acceptance of reason in theology, what some *nass* express confirm each other and are used as evidence in the process of interpretation. Therefore, since some of the intellectual evidence, *ijmâ* and *mutawâtir* news provide definitive information, explanations based on them are also seen as tafsir. Considering the fact that the above-mentioned evidence was also used by those coming after the companions, it can be concluded that tafsir can be performed by not only the companions but also those coming after them. In this case, it should be accepted that tafsir is not performed only by the companions, and that the succeeding *mufasssîrîn* can also perform tafsir as well as ta'wîl. When we look at the examples based on these evidence, there are two different situations in *Ta'wîlât*. The first is that Mâtürîdî sometimes has views on evidence based on *mutawâtir* and *ijmâ* and sometimes suggests different opinions from the assumptions that he said there was *ijmâ* in particular. Because these evidences are certain, it is understandable that he remains bound to them. However, as a possible reason for his opposition to *ijmâ*, it can be said that he thinks only the following generations enter the scope of *ijmâ*. Because, according to Samarqandî, Mâtürîdî's objection to such information does not seem possible, since *ijmâ* of the companions in a matter is accepted. Although he sometimes said that there was *ijmâ*, the reason why no such *ijmâ* was mentioned in other tafsir sources and sometimes, it may be considered that he did not respect other views in the face of *ijmâ* as a reason for including different views or it may be thought that he was unaware of the different views that were transmitted. The second remarkable situation is that according to Mâtürîdî, intellectual evidence, in particular, can reveal only the “knowledge of existence” of the issues related to theology. Mâtürîdî thinks that their nature cannot be certainly known, and that the explanations made regarding their nature are only ta'wîl. For this reason, he firmly rejects the interpretation of the *khbarî* attributes about Allah in accordance with the idea of *tashbîh* and *tajsîm* (anthropomorphism).

Keywords: Tafsir, Mâtürîdî, Tafsir-Ta'wîl, The Companion, Samarqandî, Ta'wîlât.

Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayırımı ve Bunun *Te'vîlât*'teki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme

Öz: Mâtürîdî İslâm düşünce tarihinde hem kelâm hem de tefsir sahasında tanınmış bir âlimdir. Onun benimsediği ve tefsir sahasında âyetlerle ilgili yapılan açıklamaları sistematik bir çerçeveye oturtmayı mümkün kılan tefsir-te'vîl ayrımı bir hayli önemlidir. Mâtürîdî'nin kabul ettiği tefsir-te'vîl ayrımının hem içeriği hem de bu ayrımı yapmayı gerektiren temel saiklerin neler olduğu konusunda Sermerkandî'nin *Te'vîlât* şerhinin mukaddimesinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle, tefsir-te'vîl ayrımının Mâtürîdî öncesine dayandığı, bu ayrımı yapmayı gerektiren problemle, daha önceki âlimlerin de meşgul olduğu, dolayısıyla Mâtürîdî'nin bu ayrımı seleflerinden tevârüs ettiği anlaşılmaktadır. Şerhte verilen bilgiler, ayrıca Mâtürîdî'ye göre, sahâbenin tefsir haricinde te'vîl de yaptığını, kat'î karineler kullanılarak yapılan açıklamaların da tefsir olduğunu göstermektedir. Haliyle bu durum, “tefsir, sahâbeye; te'vîl de fukahâya aittir” kabulünü esnetebilmeye, sahâbe ve fukahânın hem tefsir tem de te'vîl yapabildiklerini söylemeye imkân vermektedir. Bu makalede, Sermerkandî'nin verdiği bilgiler de dikkate alınarak Mâtürîdî'de görülen tefsir-te'vîl ayrımının tümüyle kendisine ait olup olmadığı, ayrımın içeriği ve temel gerekçesi ele alınacak, ayrıca bu ayrım *Te'vîlât*'teki örnekler üzerinden incelenecektir.

Özet: Mâtürîdî'nin tefsirinin kısa mukaddimesinde tefsir ve te'vîl kavramlarına dair önemli bir ayırım yapılmakta ve bu ayırım da özellikle çağdaş tefsir araştırmalarında ön plana çıkmaktadır. Zira taşıdığı değer açısından bakıldığında bu ayırım ve kavramlara yönelik açıklamalar bir yandan sonraki müfessirlerin tefsir yapabilme meşruiyetini bir yandan da tefsir literatüründe yer bulan açıklamaların kesinlik açısından bilgi değerini ifade etmektedir. *Te'vîlât* mukaddimesinde tefsir muradın kesin olarak tespit edilmesi olarak tarif edilmektedir. Âyette/lafızda kesin bir murad tayini de ancak onun vahyedildiği şartlara yakinen vakıf olmaya bağlı kılınmaktadır. İlk muhataplar oldukları için bağlama ancak sahâbe şahid olduğundan dolayı tefsir de ancak sahâbeye mahsus olmaktadır. Buna karşın te'vîl ise muradın kesin bir biçimde belirlenmesi olmayıp ihtimallerin ortaya konulması olarak açıklanmaktadır. Bu durumda te'vîl, sahâbe sonrası âlimlere hasredilmektedir. Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan tefsirinin mukaddimesindeki bu kısa bilgilerin, onun görüşlerine yer veren diğer tefsir kaynaklarına bakıldığında kısmen eksik olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynakların başında Semerkandî'nin *Şerhu't-Te'vîlât*'ı gelmektedir. Buradaki bilgilere göre Mâtürîdî, bazı alimlerin tefsir ve te'vîli birbirinden ayırt ettiklerini nakletmektedir. Bu ayrımlarda tefsir ya kesin bir beyân ya da nüzûl şartlarına vakıf olmayla ilgiliyken te'vîl âyetlerden anlamlar çıkarmak ve kesinlik iddiasında bulunmaksızın muhtemel anlamları ortaya koymak şeklinde tarif edilmektedir. Bu açıklamalar *Te'vîlât*'ın mukaddimesindeki tefsir-te'vîl ayrımının esasen Mâtürîdî öncesine dayandığını göstermektedir. *Şerhu't-te'vîlât*'ın girişinde Mâtürîdî'nin bazı âlimlerden naklettiği bu açıklamaları daha sonra Ömer en-Neseffî, Mehâyimî ve Molla Hüsrev de aktarmaktadır. Bazı kaynaklarda benzer açıklamaları Mâtürîdî öncesinde en-Nadr b. Şümeyl, el-Hüseyn b. Fadl el-Becelî ve İbn Düreyd gibi âlimlerin yaptığı da nakledilmektedir.

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'daki kimi açıklamaları tefsir-te'vîl teorisini daha geniş düzeyde anlamaya imkân sağlamaktadır. Örnekler incelendiğinde Mâtürîdî'nin sahâbe tefsiri karşısında iki tür tavır sergilediği görülmektedir. Bunlardan birisi rivayet sahih/mütevâtirse muradın kesin olarak rivayette ifade edilen şey olduğunu belirtmesidir. İkincisi ise bu açıklamaları bazen kabul etmemesi ve ilave görüşler ileri sürmesidir. Kabul etmemesinin nedeni bazen rivayetleri güvenilir bulmaması bazen de sahâbenin te'vîl yaptığını düşünmesidir. Eğer böyleyse te'vîlin sadece sonrakilere hasredilmesi mutlaklaştırılmamalıdır. Zira sahâbe hem tefsir hem de te'vîl yapabilmektedir. *Te'vîlât*'daki örnekler kesin bir beyân olarak tanımlanan tefsirin hangi alanları kapsadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre tefsir ilkin geçmişe ve geleceğe dair "gayb" alanıyla ilgilidir. İkinci olarak da anlamı ve uygulaması ancak Hz. Peygamber tarafından ortaya konulabilecek hususlara dair "beyân" bilgisi hakkındadır. Üçüncü açıdan ise tefsir âyetlerin indiği bağlamı bildiren "nüzûl" bilgileriyle ilişkilidir.

Şerhu't-te'vîlât'ın girişinde Mâtürîdî mütevâtir ve icmâ gibi kesinlik taşıyan delillere dayalı yapılan açıklamaların da tefsir kategorisine girdiğini söylemektedir. Ancak bu delillere akli delilleri de ilave etmek gerekmektedir. Zira Mâtürîdî'nin epistemolojisinde akli delil de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta nasların doğruluğu öncelikle kesin akli delillere dayalıdır. Önce ilahiyat meseleleri kesin akli delillerle ispat edilmekte, sonra buna dayalı olarak nasların ifade ettiği anlamlar kesinlik ve doğruluk değeri kazanmaktadır. Aklın ilahiyat konularındaki kesin kabulleriyle bazı nasların ifade ettikleri birbirlerini teyit etmekte ve yorum sürecinde delil olarak kullanılmaktadır. Öyleyse bazı akli deliller, icmâ ve mütevâtir haberler kesin bilgi sağladığından onlara dayalı açıklamalar da tefsir olarak görülmektedir. Mezkûr delilleri sahâbe sonrası müfessirlerin de kullandıkları dikkate alındığında tefsiri sadece sahâbenin değil sonrakilerin de yapabileceği sonucu çıkmaktadır. Bu durumda tefsirin sadece sahâbeye mahsus olmadığı, sonraki müfessirlerin te'vîlin yanı sıra tefsir de yapabildiği kabul edilmelidir. Bu delillere dayalı örnekler bakıldığında ise *Te'vîlât*'da iki farklı durumla karşılaşılacaktır. İlki Mâtürîdî'nin tevâtürî ve icmâî delillere bazen bağlı kalması, bazen de onun özellikle icmâ bulunduğunu söylediği kabullerden farklı görüşler ileri sürmesidir. Bu deliller kesin olduğu için onlara bağlı kalması anlaşılır bir durumdur. Ancak icmâya muhalefet etmesinin muhtemel bir nedeni olarak icmânın kapsamına sadece sonraki nesillerin girdiğini düşünmesi söylenebilir. Zira Semerkandî'nin belirttiğine göre sahâbenin bir konudaki icmâsı kesin kabul edildiğinden Mâtürîdî'nin böyle bir bilgiye itiraz etmesi mümkün gözükmemektedir.

Onun bazen icmâ bulunduğunu söylemesine rağmen diğer tefsirlerde böyle bir icmâdan bahsedilmemesinin, bazen farklı görüşlere yer verilmesinin nedeni olarak da icmâ karşısında diğer görüşlere itibar etmediği ya da nakledilen farklı görüşlerden haberdar olmadığı düşünülebilir. İkinci dikkat çekici durum ise şöyledir: Mâtürîdî'ye göre özellikle kesin akîf deliller, ilahiyata dair meselelerin sadece "varlık bilgisini" kesin olarak ortaya koyabilmektedir. Mâtürîdî bunların mahiyetinin kesin olarak bilinemeyeceğini, bunların mahiyetine dair yapılan açıklamaların ancak birer te'vîl olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple Allah hakkındaki haberi sıfatların teşbih ve tecsim düşüncesine uygun olarak yorumlanmasını kesin olarak reddetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mâtürîdî, Tefsir-Te'vîl, Sahâbe, Semerkandî, Te'vîlât.

GİRİŞ

Mâtürîdî (ö. 333/944) hicri III. asrın sonları ile IV. asrın ilk yarısında Mâverâünnehir bölgesinin Semerkant şehrinde yaşamıştır. Bölge, İslâm öncesi ve sonrası çeşitli din ve kültürlerin bulunduğu bir kavşak noktası olmuştur. İslâm'dan sonra özellikle Semerkant'ta çeşitli fırkalar, Abbasî devletinin bölgedeki egemenliğinin zayıflamasından istifadeyle kendi düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. Özelde şehrin genelde de bölgenin düşünsel ve kültürel açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olması; kelâm, fıkıh ve tefsir gibi şer'î ilimlerin gelişiminde de önemli rol oynamıştır.¹ Böyle bir ortamda yaşamış olan Mâtürîdî özellikle kelâm ve tefsir sahasında düşünceler geliştirmiş ve eserler ortaya koymuştur. Onun, üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de tefsir-te'vîl ayrımıdır. Bu ayrım; dini alana, daha özelde de naslara ilişkin konularda farklı yaklaşımların ve görüşlerin ortaya çıktığı bir evrede, âyetlere dair yapılan açıklamaların hem doğruluk/kesinlik değeri hem de onların açıklanmasına yönelik teşebbüslerin meşruiyeti hakkında önemli bir işlev görmektedir. Ayrıca günümüz araştırmalarında da ön plana çıkmakta ve Kur'an'ın anlaşılması sürecinde ortaya konan yorumların bilgi değerini belirlemektedir.

Mâtürîdî'nin çeşitli konulardaki görüşlerine dair günümüzde birçok çalışma bulunmaktadır. Bunların bir kısmı kelâmî problemlerle ilgiliyken diğer bir kısmı da onun tefsiri ve tefsir meselelerine yaklaşımı hakkındadır. Tefsir görüşlerinin, yöntem ve yaklaşımının incelendiği araştırmalarda *Te'vîlât* isimli tefsirinin girişinde Mâtürîdî'ye nispet edilen tefsir-te'vîl ayrımına önem atfedilmektedir. Ne var ki bu ayrıma dair yapılan bazı tespit ve değerlendirmeler, tartışmaya açık görünmektedir. Nitekim çalışmaların bazısında Mâtürîdî'de görülen tefsir-te'vîl ayrımına mutlaklık atfedilmekte, daha açıkçası tefsirin mutlak olarak sahâbeye, te'vîlin de mutlak olarak sonrakilere (ulemâ/fukahâ) tahsis edildiği ifade edilmektedir. Ancak tefsir sürecinde icmâya, tevâtüre ve akla dayanan kat'î karinelerin kullanılması durumunda, mutlak olarak tefsirin sahâbeye, te'vîlin de ulemâya tahsis edilmesinin nasıl anlaşılması gerektiği, müstakil olarak ele alınması açısından ihmal edilmiş gözükmektedir.² Meseleyi ince-

¹ Bk. Sönmez Kutlu, *İmam Maturîdî ve Maturîdîlik* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 17-18.

² Bk. Celal Kırca, "Ebû Mansur El-Maturîdî'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989): 289-291, 294; Talip Özdeş, *İmam Maturîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997), 71-74; İsmail Çalışkan, "Tefsirde Maturîdî'yi Keşfetmek: İmam Maturîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 76-77; Ali Karataş, *Maturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ın'da Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010), 49-51; Ömer Faruk Bilgin, *el-Maturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2012), 54-55; Fatma Demirtaş, *Maturîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut İle Dilsel Kullanımın İzleri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016), 86-88, 109-114; Burhan Baltacı, "Maturîdî'nin Tefsir Te'vil Ayrımının İmkânı Üzerine", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Vefî Sempozyumu -Hanefîlik Maturîdîlik-*, ed. Cengiz Çuhadar v.dğr. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 333-334. Bu çalışmalardan farklı olarak, *Tefsir Metodolojisi*nde Anlam Yorum Ayrımının Temelleri adlı araştırmada, kat'î karineler dikkate alındığında

218 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun *Te'vîlât*'taki Pratik Değeri...

leyen kimi makalelerde ise Mâtürîdî'deki tefsir-te'vîl ayrımına dayandırılması tartışma götürülen birtakım çıkarımlar da yapılmaktadır. Örneğin bu ayırmadan hareketle tefsir ve te'vîl aşamalarının birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğu ya da tefsirin lafız, te'vîlin ise anlam araştırmasına karşılık geldiği iddia edilmektedir.³ Bunlara ilave olarak kimi araştırmalarda da mezkûr ayrımın ilk olarak Mâtürîdî tarafından yapıldığı ileri sürülmekte veya konu bu vurguyla ele alınmaktadır.⁴ Ayrıca söz konusu yaklaşımlarda Mâtürîdî'nin tefsir-te'vîl ayrımına dair Semerkandî'nin (ö. 539/1144) şerhindeki⁵ bilgiler dikkate alınmamakta ve tahlil edilmemektedir.

Mâtürîdî'de görülen tefsir-te'vîl ayrımına ilişkin mevcut tespit ve değerlendirmelerden farklı olarak, bu çalışmada biz, mezkûr ayrımın öncelikle Mâtürîdî'ye ait olup olmadığı hususuna dikkat çekeceğiz. Daha sonra tefsirin sadece sahâbeye, te'vîlin de sadece fukahâyaya ait olmasının mutluluk içerip içermediğini, bir yandan tefsirde sahâbe ihtilaflarının varlığının diğer yandan da kat'i karinelerin kullanılmasının bu ayırma etki edip etmediğini; söz konusu ayrımın ve mezkûr delillerin kullanılmasının pratikteki durumunu *Te'vîlât*'taki bazı örnekler üzerinden tahlil etmeye çalışacağız. Araştırma sürecinde dikkate alınacak temel kaynaklar öncelikle *Te'vîlât* ve *Şerhu't-Te'vîlât* olacak, *Kitabü't-tevhid*'in yanı sıra Mâtürîdî hakkında yapılan çalışmalar ve bazı klasik eserlere de yeri geldikçe baş vurulacaktır.

1. MUKADDİMEDE TEFSİR-TE'VİL AYRIMI

Mâtürîdî'nin benimsediği tefsir-te'vîl ayrımı onun, öğrencilerine imlâ ettirdiği ifade edilen⁶ *Te'vîlât*'ın hemen girişinde bulunmaktadır. Bugünkü mevcut *Te'vîlât*'ın mukaddimesinde Mâtürîdî tefsir ve te'vîl hakkında şöyle söylemektedir: "Denildiğine göre tefsir sahâbeye, te'vîl de fukahâyaya aittir." O, bunun gerekçelerini de şöyle açıklamaktadır:

Sahâbe âyetlerin indiği ortamlara (el-meşâhid) şahid olmuştur. Bu da onlara, Kur'an'ın nâzil olduğu durumların bilgisine kesin olarak vakıf olma imkânını vermiştir. Bunun için tefsir, muradı kesin olarak tespit etmek olup bizzat görme gibidir. Haliyle de tefsir, durum bilgisini kesin olarak bilenlere aittir. Buna karşın te'vilde kesin olarak murad tespiti ve Allah adına konuşma iddiası bulunmamaktadır. Kişi lafzın şu veya bu vecihlere muhtemel olduğunu belirtir ve "ne kastettiğini en iyi Allah bilir" der. Böylece kesinlik içerdiğinden tefsirde tek bir yön, kesinlik içermediğinden de te'vilde muhtemel yönler bulunmuş olur.⁷ Söz konusu açıklamaların ve ayrımın merkezinde kesinlik meselesi bulunmakta ve bu, tefsir ile te'vîli birbirinden ayırıcı temel çizgiyi ifade etmektedir. Kısaca söylenecek olursa, tefsirde kesin olarak

Mâtürîdî'nin ayrımını yaptığı tefsir-te'vîl arasında bir geçişlilik olacağı tespit edilmektedir. Ancak bu tespit *Şerhu't-Te'vîlât*'taki bilgiler dikkate alınmadığı gibi tespitin *Te'vîlât*'taki ilgili örnekler üzerinden sağlaması da yapılmamaktadır. Bk. Muhammed İsa Yüksek, "Tefsir Metodolojisinde Anlam Yorum Ayrımının Temelleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018): 134-136.

³ Bk. Şaban Ali Düzgün, "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 30-32; Baltacı, "Mâtürîdî'nin Tefsir Te'vîl Ayrımının İmkânı Üzerine", 333.

⁴ Bk. Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Metodolojisi*, 71; Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 24; Karataş, *Te'vîlât-ı Kur'an'da Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir*, 49; Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek", 76, 79; Düzgün, "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi", 30; Yüksek, "Tefsir Metodolojisinde Anlam Yorum Ayrımının Temelleri", 133.

⁵ Bu şerhin esasında Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Te'vîlât* derslerindeki takrirlerden hareketle oluşturulduğu, bunların tertip, tasnif ve yazıya geçirilmesinin Semerkandî tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Bk. Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 471.

⁶ Bk. Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 283, 1b.

⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Haymî (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2004), 1: 1.

murad tespiti yapılırken, bunun karşısında te'vilde böyle bir iddia söz konusu değildir. Kat'iyet ifade eden delillere de sahâbe sahip olduğundan, bu iş ancak onlara mahsustur. Fakat dikkat edilirse mezkûr açıklamada, murad tespitine kesinlik kazandıran kat'î bilgilere ya da kârinelere sonraki müfessirlerin de sahip olup olmayacağına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Semerkindî'nin *Şerhu't-Te'vîlât*'ının girişi mezkûr ayrımın hangi gerekçeyle yapıldığı ve özgün olarak Mâtürîdî'ye ait olup olmadığı hususunda bazı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgiler, tefsir-te'vîl ayrımının mahiyetini daha iyi anlamamıza imkân vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Semerkindî'nin aktardığı bilgilere göre, Mâtürîdî, Kur'an'ın manaları hakkında re'yle konuşacak kimselerin halletmesi gereken bir problemin bulunduğunu ifade etmekte ve tefsirine bu problemi ele alarak başlamaktadır. Bu problem şudur: Hz. Peygamber re'yle tefsir yapılmasını yasaklamıştır. Ancak buna karşın sahâbe ve tâbiînden oluşan selef âlimlerinin re'yle Kur'an'ın manalarını istinbat ettikleri bilinmektedir. Onların zikrettikleri görüşlerin her biri hakkında ne merfû bir hadis ne de ümmetin icmâsı bulunmaktadır. Hatta onlar her âyet için bir hadis ortaya koyanların yaptığı tasnifleri de uygun bulmamışlardır. Onlar, özellikle de insanların bilmeye ihtiyaç duyduğu hükümleri içeren âyetler hakkında söz konusu olan görüşlerin her birinin merfû olduğu iddiasını da reddetmişler ve âyetlerden, üzerine furû' meselelerin inşa edilebilmesi için birtakım asıllar (usûl) istinbat etmişlerdir. Bu durum, onlardan gelen re'yle tefsir örneklerini ifade etmektedir. Buna göre hadiste zâhiren Kur'an'ın re'yle tefsir edilmesinin yasaklanması ile ümmetin Kur'an'dan re'yle istinbat yapılmasına dair uygulaması ve icmâsı arasında bir tenâkuz ortaya çıkmaktadır. Böylece hadiste ve söz konusu icmâ arasında, tenâkuzu ortadan kaldıracak şekilde bir telifin yapılması gerekmektedir.⁸

Semerkindî'nin naklettiği bilgilere göre, Mâtürîdî mezkûr teâruzun giderilmesi konusunda kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini aktarmaktadır. Âlimlerin kimi, teâruz meselesini hadisin sıhhatini redderek, kimi tefsir-te'vîl arasında bir ayrım gözeterek, kimi de böyle bir ayrıma gitmeden çözmeye çalışmaktadır. İleri sürülen yaklaşımlardan sadece ikincisi doğrudan konumuzla ilgilidir. Bu yaklaşım da tefsir ile te'vîli birbirinden ayırıştırarak söz konusu teâruzun gidermeye çalışmakta ve kendi içinde üç farklı görüş olarak ortaya çıkmaktadır:

İkinci yaklaşıma göre hadis merfû bir senede sahip olması açısından sahihtir. Ancak hadisi sahih kabul edenler, mezkûr teâruzun ortadan kaldırılması için farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1) Bazılarına göre hadiste yasaklanan şey, re'yle tefsirdir. Çünkü tefsir, içinde herhangi bir şüphe ve tereddüdün bulunmadığı bir beyândır. Bir kimse kendiliğinden böyle bir beyânda bulunur, muhaliflerin de -Hâricîler ve benzerlerinin yaptığı gibi- dalâletle suçlarsa re'yle tefsir yapmış olur. Seleften, Kur'an'ın istinbatına dair gelen örnekler ise re'yle tefsir değil, birer te'vîldir.

ii) Bazılarına göre ise tefsir, âyetin hakkında indiği kişilerin durumuna ve sebeb-i nüzûlüne dair haber vermektir. Bunu ancak nüzûle şahit olanlar ve nüzûl sebeplerini yakinen bilenler haber verebilir ki onlar da ancak sahâbîlerdir. Onların dışındakiler, sahâbeye isnad yapmaksızın bu konularda konuşurlarsa, re'yle tefsir yapmış olurlar ki hadiste belirtilen tehdidin kapsamına girerler. Buna karşın te'vîl, lafzın muhtemel olduğu manaları açıklamaktır. Bizim o manalarla amel etmemiz, hakikatine itikat edip onlarla gerçekte ne kastettiğini Allah'a havale etmemiz gerekir. Allah Kur'an'ı insanların tüm ihtiyaçları için bir asıl kılmıştır. Ancak her meselenin hükmü orada açıkça değil de işaret ve delâlet tarzında bulunmaktadır. Bunlar ise oradan re'y ve usule başvurmakla çıkarılabilir. Bunun için "tefsir, sahâbe; te'vîl ise fukahâ içindir," denmiştir.

iii) Bazı kimseler de tefsirin, lafızdan kastedilen hakikati açıklamak olduğunu söylemiştir. Buna karşın te'vîl ise bir şeyi bir yere döndürmek anlamındadır. Eğer lafzın lügatte vaz' olduğu mana biliniyorsa bunu haber vermek tefsirdir. Eğer lafız müştereklik içermesi

⁸ Bk. Semerkandî, *Şerh*, 1b.

220 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun *Te'vîlât*'taki Pratik Değeri...

açısından farklı manalara muhtemelse, lafzın usule uygun olarak o manalardan birine yönlendirilmesi te'vîldir. Lafız muhtemel manalardan birine hamledildiğinde muradın kesin olarak o olduğu iddia edilirse, bu durum re'yle tefsirdir. Ancak böyle bir iddiada bulunmaksızın, “delillerime göre lafız şu manaya gelmektedir” denirse, bu da tefsir değil te'vîl olur. Âyetin kendisinden ne kastedildiğine dair tefsir yapıldığında, ümmetin orada herhangi bir ihtilafı olmaz. Buna karşın te'vîl yoluyla konuşulduğunda ise burada ihtilaflar söz konusu olur. Bunun için, “tefsir, lafzın beyânı olup orada tek bir görüş olur; te'vîl ise lafzın, muhtemel manalarından birisine, kişinin kendi delillerine göre hamledilmesidir” denmiştir.⁹

Semerkandî, bu görüşlerin akabinde Mâtürîdî'nin yaptığı bazı açıklamaları aktarmaktadır. Mâtürîdî'nin ifadelerine göre, tefsir, lafızdan hakikatte ne kastedildiğini kesin olarak tespit etmek ve Allah'ı da buna şahit tutmaktır. Kişi, eğer mütevâtir bir haber ve ümmetin icmâsı gibi kesin bir delille bunu yaparsa, bu sahîh tefsirdir. Eğer kesin bir delili bulunmadan “murad şudur” derse, bu re'yle tefsirdir. Allah adına konuştuğundan bu tür tefsir haramdır. Buna mukabil te'vîl, ihtimalin neticesini açıklamak olup, kesinlik ifade etmez ve zann-ı galibe göre yapılır. Lafzın şu veya bu manaya muhtemel olması söz konusu olup, birtakım usule dayanılarak “şu ihtimal daha doğrudur” denir ve burada Allah adına konuşma iddiası yoktur.¹⁰

Aktarılan bu verilerden açıkça anlaşıldığı üzere Mâtürîdî hadisin sıhhatini kabul etmekte, ancak hem hadisteki tehdidin kapsamına girmemek hem de hadisle icmâ arasındaki teâruzu ortadan kaldırmak için tefsir ile te'vîl arasında ayrıma gidenler tarafından durmaktadır. Dolayısıyla bu ayrım büyük oranda kendisinden önceki âlimlere dayanmaktadır. Nitekim onun, mukaddimedede tefsir ve te'vîle dair yaptığı izahlar, her iki kavram arasında ayrım gözetilen âlimlerin açıklamalarına oldukça yakındır.

Yukarıda Semerkandî'nin, Mâtürîdî üzerinden takdim ettiği görüşlerin esasen Mâtürîdî öncesine mi yoksa sonrasına mı ait olduğu şüpheli bulunabilir ve buna göre ilgili görüşleri aktaran kişinin Mâtürîdî olamayacağı düşünülebilir. Ancak *Te'vîlât*'ın mevcut nüshasındaki tefsir-te'vîl ayrımının hemen başındaki şu ifadeye dikkat çekilebilir: “الفرق بين التفسير والتأويل هو ما قيل: Tefsir ve te'vîl arasındaki fark denildiğine göre şudur:”. Mâtürîdî, böylesi bir başlangıç cümlesinde “kîle” lafzıyla açıkça bu ayrımın kendisinden önceye ait olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bununla birlikte, Semerkandî'nin çağdaşı olan Ömer en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) konuyla ilgili verdiği bilgiler de önemlidir. O, temel kaynakları *Te'vîlât* ve *Letâifü'l-işârât* olan¹¹ *et-Teysîr* isimli tefsirinin mukaddimesinde re'yle tefsir problemine temas etmektedir. Bu bağlamda açıkça “İmam el-Mansûr dedi ki” ifadesine yer vererek, yukarıda zikredildiği üzere başkalarına ait bazı görüşlerin aynısını aktarmaktadır. Görüşlerin sonunda, Mâtürîdî'nin muhtasar olarak sözlerinin bunlardan ibaret olduğunu tekrar vurgulamaktadır.¹² Benzer şekilde, Mehâyimî (ö. 885/1480) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) de “Mâtürîdî dedi ki” veya “Alemlü'l-hüdâ dedi ki” ifadelerini kullanarak o görüşlerin aktarımını Mâtürîdî'ye nispet etmektedir.¹³ Böylece Neseffî, Mehâyimî ve Molla Hüsrev, Semerkandî'nin şerhindeki ilgili görüşleri nakledenin Mâtürîdî olduğunu ve hâliyle bu görüşlerin Mâtürîdî öncesine dayandığını doğrulamaktadır.

Mâtürîdî'nin aktardığı özellikle ikinci görüşün, ayrıca sonraki kaynaklarda Mâtürîdî öncesi bazı âlimlere nispet edilerek aktarıldığı görülmektedir. Örneğin en-Nadr b. Şümeyl (ö.

⁹ Bk. Semerkandî, *Şerh*, 1b-2a.

¹⁰ Bk. Semerkandî, *Şerh*, 2a Burada Semerkandî, ayrıca Ebü'l-Muîn en-Neseffî'den şöyle bir bilgi aktarmaktadır: Mâtürîdî, hadisteki tehdidin kapsamına girmemek için bu ayrıma dayanarak kitabını tefsir değil de te'vîlât olarak isimlendirmiştir, 2a.

¹¹ Bk. Ayşe Hümeýra Aslantürk, Ebü Hafs Ömer en-Neseffî'nin *et-Teysîr* fi't-Tefsir Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Süresi'nin Tenkitli Neşri (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), 88.

¹² Bk. Ebü Hafs Ömer en-Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsir*, thk. Ayşe Hümeýra Aslantürk (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), 6.

¹³ Bk. Ali b. Ahmet b. İbrahim el-Mehâyimî, *Tabsîru'r-rahmân ve teysîru'l-mennân* (Mısır: Matbaatü Bülak, ts.), 1: 5-6; Molla Hüsrev, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Beyzâvi*, Kral Abdullah b. Abdulaziz Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 381, 4a-5b.

203/719) tefsirin nüzûlü bilmek olduğunu, bunun da ancak rivayetle bilinebileceğini, te'vîlî'nin ise Kur'an, sünnet ve icmâya başvurularak istinbat yoluyla gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹⁴ el-Hüseyin b. Fadl el-Becelî (ö. 282/895) ise tefsirin rivayetle ilişkili, te'vîlî'nin de dirayetle ilişkili şeyler olduğunu söylemektedir.¹⁵ Aynı şekilde İbn Düreyd (ö. 321/933) müfessir lafzını âyetin durumunu, kıssasını, manasını ve hakkında indiği sebebin keşfeden kişi olarak açıklamaktadır¹⁶ ki bunların her birinin sadece semâ' yoluyla bilinebileceği ifade edilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla bu veriler de yukarıda ifade edildiği üzere Semerkândî'nin şerhte naklettiği görüşleri esasen Mâtürîdî'nin aktardığını ve onun tefsir-te'vîl ayrımının kendisinden öncekilere dayandığını teyit etmektedir.

Bununla birlikte şerhte dikkatimizi çeken önemli iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan biri, Mâtürîdî'nin kendi açıklamasıyla ilgili kısımda tefsir hakkındaki ifadeleridir. Kısaca tekrar vurgulanacak olursa, Mâtürîdî'nin tefsir açıklamasına göre, kişinin elinde eğer mütevâtir haber ve ümmetin icmâsı gibi kesin/kat'î karineler bulunursa, yaptığı açıklama tefsirdir. Şerhte aktarılan bu açıklama daha sonra, tefsir-te'vîlle ilgili olarak Mâtürîdî'nin görüşlerinden bahsederken Kâfiyecî (ö. 879/1474) ve Taşköprülüzâde (ö. 968/1561) gibi âlimler tarafından da zikredilmektedir.¹⁸ Bu kayıt kanaatimizce önemli olup, konunun başında ifade edildiği üzere elimizde bulunan *Te'vîlât*'ın mukaddimesindeki tefsirle ilgili açıklamalarda yer almaktadır.

Semerkândî'nin şerhinde Mâtürîdî'nin vurguladığı tefsirle kat'î karineler arasındaki ilişki, onun tefsir-te'vîl ayrımına önemli bir açıklama getirmiş olmaktadır. Bu bilgi Mâtürîdî'nin ifade ettiği, "tefsir sahâbeye, te'vîl fukahâyâ aittir" ifadesini şöyle okumaya imkân vermektedir: Sahâbe sonrası yaşayan müfessirin, eğer elinde mütevâtir haber ve icmâ gibi kat'iyet ifade eden bilgiler mevcut ise, bunlara göre âyetleri tefsir ettiğinde kesin olarak muradı belirlemiş olacak ve yaptığı şeyin de te'vîl değil tefsir olarak nitelenmesi gerekecektir. Bu durumda sahâbe sonrasındaki müfessirlerin te'vîlî'nin yanı sıra tefsir de yapabilme yetileri doğacaktır.

Mâtürîdî'nin tefsir eylemini sadece sahâbeye hasretmesi, yalın bir biçimde bakıldığında, onların yaptıkları izahların sadece tefsire karşılık geldiği şeklinde de anlaşılabilir. Yani tefsir kesinlik içerdiğinden ve âyetle ilgili kesin bilgiye sahâbe sahip olduğundan, bu iş sadece onlara hastır. Fakat bu durum sahâbenin izahlarının salt bundan ibaret olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü Semerkândî'nin şerhinin girişinde, sahâbe ve tâbiîn âlimlerinden re'ye dayalı tefsir örneklerinin bulunmasıyla, re'ye dayalı tefsiri yasaklayan hadisin teâruz oluşturduğu, Mâtürîdî'nin bu problemi ortadan kaldırmak maksadıyla ilgili açıklamaları yaparak tefsire giriş yaptığı ifade edilmekteydi. O halde Mâtürîdî'nin selevin re'yle tefsir yaptığını bildiği kabul edildiğinde, ona göre sahâbenin yaptığı âyet izahları sadece tefsirden ibaret olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle sahâbe bir yandan tefsir yapabilme imtiyazına sahipken diğer yandan da te'vîllerde bulunabilmektedir. Eğer böyle bakılırsa Mâtürîdî'nin te'vîli sahâbeye değil, sadece sonrakilere, daha özeldir fukahâyâ hasretmesi de mutlaklık içermemektedir. Nitekim sahâbe tefsirin yanı sıra te'vîl de yapabilmektedir.

Anlaşıldığı üzere tefsir'in sahâbeye, te'vîlî'nin de fukahâyâ hasredilmesi, mukaddimedeki ve şerhindeki bilgileri dikkate aldığımızda mutlaklık ifade etmemektedir. Diğer bir ifadeyle sahâbenin ve sonraki âlimlerin hem tefsir hem de te'vîl yapabilme durumları söz konusudur.

¹⁴ Bk. Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3.

¹⁵ Bk. Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Yahyâ Muhammed Zemzemî (Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2006), 172.

¹⁶ Bk. Ebû İshâk Ahmet b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Hâlit b. Avn el-Anzî (Cidde: Dâru't-tefsîr, 2015), 2: 245.

¹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2: 250.

¹⁸ Bk. Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî, *Kitabü't-teysîr fi kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr*, nşr. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 5-6; Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985), 2: 530.

222 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri...

Ancak Mâtürîdî'nin benimsediği bu ayrım Te'vîlât'ta nasıl ortaya çıkmaktadır? Bu tespitleri tefsir örnekleri üzerinden analiz etmek, onların daha da iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

2. TEFSİR-TE'VÎL AYRIMININ TE'VÎLÂTA YANSIMASI

Mâtürîdî'nin benimsediği tefsir-te'vîl ayrımının merkezinde kesinlik olgusu yer aldığından dolayı bu hususta sahâbe ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, Te'vîlât'ta sahâbeden âyetlerle ilgili gelen bilgiler ve açıklamalar karşısında nasıl bir tavır takındığına bakmak gerekmektedir. Onun rivayetler karşısında sergilediği tavır ve yaptığı açıklamaları bir yandan bahsettiği tefsir bilgisinin ne tür bilgi alanlarına ait olduğunu ve haliyle bu bilgilerin kesinliği hususunu, diğer yandan da te'vîl olgusunun kimler için söz konusu olabileceğini daha iyi görmemize imkan sağlayacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî'nin kesin bilgi gerektirdiğini düşündüğü ve tefsir olarak nitelediği alanları üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi; (şahıslar, yerler, topluluklar, olaylar gibi) geçmişe ve geleceğe dair "gayb" alanıyla ilgilidir. İkincisinin de kendi içinde çeşitliliği bulunmakla birlikte genel olarak "beyân" bilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncüsü ise âyetlerin indiği bağlamı bildiren "nüzûl" bilgileridir. Bu konulara ilişkin nakledilen rivayetlere örnek kabildinden yer vererek onlar karşısında Mâtürîdî'nin sergilediği tavır ve yaptığı açıklamaları tespit etmeye ve bunlarla tefsir-te'vîl terorisini tahlil etmeye çalışacağız.

ı) Gayb alanıyla ilgili olarak ilkin; a) geçmiş şahıs, toplum veya olaylara ilişkin âyetler bağlamında nakledilen rivayetler karşısında Mâtürîdî'nin değerlendirmelerine örnek verilebilir. Mâtürîdî, "وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا" (el-Kehf 18/82) âyetinde zikredilen iki çocuğun ve babalarının ismi ile bahsedilen hazinenin ne olduğu konusunda, râvileri arasında sahabilerin de bulunduğu bazı haberlere yer vermektedir. Ayrıca bu kısma bağlamında Hz. Mûsâ'ya arkadaşlık eden şahsın kimliği hakkındaki rivayetleri de zikretmektedir. Mâtürîdî mezkûr hususların bilinmesine ihtiyaç olmadığını ifade ettikten sonra, bunların ancak ya vahye dayalı (nebevî) bir haberle ya da semâdan gelen vahiyle bilinebileceğini, aksi halde Allah adına yalan konuşma durumu söz konusu olacağı için âyette belirtilenlerin dışında açıklamalar getirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹

b) Geleceğe ilişkin hususlara ise şu örnek verilebilir: "وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي السُّورِ" (en-Neml 27/87) âyeti bağlamında Mâtürîdî, üflemenin mahiyeti, kaç defa yapılacağı, üflenilecek sûrun ne ve nasıl olduğu hakkında ihtilaf edildiğini belirtmekte ve bu görüşlere yer vermektedir. Üflemenin kaç defa olacağı hususunda aktardığı bazı rivayetlerin akabinde, "eğer sahihse" kaydını düşmekte ve üflemenin rivayette ifade edilen sayı kadar olacağını, aksi halde tevakkuf edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Devamında sûrun şekliyle ilgili görüşleri zikrettikten sonra ise onun hangi şekle sahip olduğunu söylemeyeceğini, bunun ancak Rasûlullah'tan gelen sabit bir "tefsir"le yapılabileceğini, aksi halde "tefsir" etmeyeceğini söylemektedir.²⁰

ıı) Tefsir bilgisinin ait olduğu diğer alan ise "beyân" bilgisiyle ilgilidir. Örneğin Mâtürîdî, "وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ" (el-Bakara 2/219) âyetindeki "الْعَفْوَ" lafzının ihtiyaç fazlası olduğunu ifade etmektedir. Çeşitli meslek gruplarına göre insanların bazıları bir yıllık, bazıları bir aylık, bazıları bir günlük ihtiyaçlarının fazlasını infâk ederlerdi. Daha sonra bu durum, "Zekât her türlü sadakayı nesh etmiştir" haberine göre mensûh olmuştur. Devamla Mâtürîdî, bu haber "eğer sahihse" (sâbit), mananın açıklandığı üzere olduğunu ifade etmektedir.²¹

ııı) Tefsirin ilişkili olduğu nüzûle dair bilgiler hakkında da şu örneklerle dikkat çekmek gerekir: Mâtürîdî, "إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ" (el-Mümin 40/56) âyetinde ifade edilen tartışmanın ne hakkında olduğunu bilmenin ancak Rasûlullah'tan gelecek sabit bir haberle olabileceğini

¹⁹ Mâtürîdî, Te'vîlât, 3: 248. Benzer örnekler için bk. a.g.e., 3: 286; 4: 279.

²⁰ Mâtürîdî, Te'vîlât, 3: 577-578. Benzer bir örnek için bk. a.g.e., 2: 197; 4: 139.

²¹ Mâtürîdî, Te'vîlât, 1: 163. Benzer örnekler için bk. a.g.e., 2: 277, 558, 621; 3: 233, 264, 369, 380, 394; 4: 553, 607; 5: 483, 526.

ifade etmektedir.²² Aynı şekilde Mâtürîdî İhlâs sûresinin ya sorulan bir soruya ya da ileride sorulacak muhtemel sorulara cevap olarak indiği ihtimallerini zikretmektedir. Sûrenin gerçekte ne üzerine indiğini ancak nüzûle şahit olanların ve bu soruları bizzat duyanların bilebileceğini belirtmektedir.²³

Mâtürîdî'nin nüzûle ilişkin nakledilen rivayetler karşısında eleştirel tavırları da bulunmaktadır. “قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ” (el-En'âm 6/50) âyetinin tefsirinde öncelikle o, İbn Abbas'tan nakledilen nüzûl bilgisine yer vermektedir. Konuyla ilgili dikkate aldığı diğer âyetlere göre bu âyetin İbn Abbas'ın nüzûl bilgisi olarak söylediği şeye muhtemel olmadığını ifade etmekte ve kendine göre muhtemel vecihlerden bahsetmektedir. Daha sonra bu gibi âyetlerin Rasûlullah'a müşrikler tarafından yöneltilen sorular üzerine indiğini, kesin olarak bu soruların ne olduğunun bilinmediğini, bu sebeple Allah adına konuşma tehlikesinden dolayı bunun “tefsir”ini yapmayacağını söylemektedir.²⁴

Bir diğer örnek olarak İbn Abbas da dâhil olmak üzere bazı müfessirlerden (ehl-i te'vîl) nakledildiğini belirterek şöyle bir olaydan bahsetmektedir: Hz. Ali ve Hz. Osman arasında satışı yapılan bir arazi hakkında husumet ortaya çıkınca Rasûlullah Hz. Ali'nin lehine hüküm verir. Bunun üzerine Hz. Osman'ın ailesinden birileri ona, Rasûlullah'ın tarafgir davrandığından söz eder. Böylece en-Nûr 23/47. âyetin bu sözleri söyleyenler hakkında indiği haber verilmektedir. Mâtürîdî, Rasûlullah hakkında ne Hz. Osman'ın ne de akrabalarının akıllarına, rivayette geçen şeylerin gelmesinin mümkün olabileceğini ifade etmektedir.²⁵

Önemli görülebilecek diğer bir örnek de şöyledir. “رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ” (el-Hicr 15/2) âyetiyle ilgili Mâtürîdî yine ehl-i te'vîlin genel bir görüşü olarak şu açıklamalara yer vermektedir. Müslümanlardan bir grup cehennemde günahları sebebiyle azap görürlerken Allah'ın rahmeti ve yardımıyla oradan çıkarılacaklar. Bu esnada onların çıkarıldığını gören müşrikler de “keşke biz de Müslüman olsaydık” diye temennide bulunacaklar. Mâtürîdî Müslümanlar cehennemden çıkarıldıktan sonra kâfirlerin ateşteyken böyle bir temennide bulunmalarını uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Nitekim onun, “onlar daha ateşe girmeden çeşitli sıkıntılara ve belalara maruz kalmışlardır”²⁶ diyerek, eğer böyle bir şey dileyceklerse daha önceden bunu söylemelerinin daha muhtemel olduğunu düşünmektedir. Ehl-i te'vîlin genel kanaati olarak aktarılan bu bilgi de bazı sahâbiler tarafından nakledilmektedir.²⁷

Yukarıdaki örnekler ve onlar bağlamında yapılan açıklamalar Mâtürîdî'nin tefsir tavrını açıkça yansıtmaktadır. Bunlara göre tefsir bilgisinin genel hatlarıyla 1) geçmişe ve geleceğe dair gayb, ı) beyân ve ıı) nüzûl bilgisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mâtürîdî bu konularda nakledilen bilgiler, eğer sahihse ilgili âyetin veya lafzın anlamının rivayette ifade edildiği üzere olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu konulara dair bilgiler ise ancak ya Rasûlullah'tan ya da nüzûle şahit olanlardan gelebilir. Nitekim ilk muhataplar nüzûle ve ilgili olaylara şahit olduklarından, âyetle ilgili onların verdiği bilgiler kesinlik içerecektir. Buna karşın Mâtürîdî'nin, yine ilk muhataplardan gelen açıklamaları olduğu gibi kabul etmediği, bunları kritik edip reddedebildiği ve kendi muhtemel görüşlerine yer verdiği de görülmektedir. Halbuki onun, “tefsir sahâbeye aittir, çünkü onlar kesin bilgiye sahiptirler” şeklindeki kabulü, özellikle sahâbeden gelen açıklama veya bağlam bilgisini tartışmasız bir şekilde kabul etmesini gerektirmektedir. Onun ilk nesilden gelen rivayetleri veya görüşleri eleştirmesinin, bazen de reddetmesinin iki gerekçesinden bahsedilebilir:

²² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4: 353.

²³ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4: 537. Benzer bir örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 328.

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2: 119. Benzer bir örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4: 314-315.

²⁵ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3: 473. Benzer bir örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2: 120

²⁶ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3: 39.

²⁷ Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. İslâm Mansur Abdülhameyd v.dğr. (Kahire: Dârü'l-hadis, 2010), 7: 49-50.

224 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri...

Birincisini Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) sahâbe tefsiri ve rivayet ilişkisi çerçevesindeki izahlarıyla açıklayabiliriz: Sahâbenin âyetlere ilişkin beyânâtı birer kat'î tefsir olsa da bu kat'î bilgi, rivayet vasıtasıyla aktarıldığından artık zannî konuma düşmektedir. Âyetlere ilişkin sahâbenin verdiği bilgi veya yaptığı izah, kendi içinde bir kesinlik taşımakta olup rivayet bu kesinliği sonrakiler için garantileyememektedir. Çünkü taşıdığı bilgi kendinde bir kesinlik içerse de rivayet, özellikle naklediliş tarzları dikkate alındığında zannî olmaktadır.²⁸ Böylesi kesin bilgiler rivayet vasıtasıyla aktarıldığında zannîleşeceğinden, Mâtürîdî'nin bunlar arasında yeri geldiğinde tercihte bulunabildiği ya da tümünden reddedip kendi görüşünü ortaya koyabildiği söylenebilir. Nitekim bu açıklamaları, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, Mâtürîdî'nin bazı rivayetlerin akabinde zikrettiği "eğer sahihse" kaydı desteklemekte ve onun, sahâbeye ait olsa da rivayetlerin her zaman kat'iyet ifade etmediğini düşündüğünü göstermektedir. Bununla birlikte ona göre rivayetın sahih olması, tevâtüren nakledilmiş olmasını da gerektirmektedir. Nitekim örneklerden de hatırlanacağı üzere, o bazen merfû veya mevkuf rivayetlere yer vermesine rağmen bunların kesinlik içermediğini, dolayısıyla "tefsir" yapılamayacağını, tefsirin yapılabilmesi için tevâtüren sabit haberlerin bulunması gerektiğini açıkça söylemektedir. Bu durumda onun, ilgili açıklamaların veya rivayetlerin kesinlik ifade edebilmesi, diğer bir ifadeyle "tefsir" olabilmesi için "sahihlik" kriterini tevâtür olgusuna dayandırdığı anlaşılmaktadır. Haliyle de onun için, âyet hakkında sahâbeden gelen bazı bilgiler tevâtüre dayalı bir sahihlik niteliğine sahip olmadığından dolayı bunları reddetmek ya da alternatif görüşler ileri sürmek mümkün hale gelmektedir.

İkincisini ise *Şerhu't-Te'vîlât*'ın girişindeki bilgilere göre değerlendirebiliriz. Sahâbîlerin re'yle tefsir yaptığını Mâtürîdî'nin bildiği burada açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca yukarıda yer verilen bazı örnekler bağlamında Mâtürîdî'nin izahları, ona göre sahâbenin te'vîl yaptığını hatıra getirmektedir. Diğer bir ifadeyle Mâtürîdî'nin, ilgili görüşleri, sahâbenin te'vîli olarak gördüğü için eleştirip reddettiği söylenebilir. Sözgelimi yukarıda zikri geçen el-En'âm 6/50. âyetin sebab-i nüzûlü olarak İbn Abbas'tan gelen bilgileri Mâtürîdî'nin değerlendirmesini böyle okumak mümkündür.

Bu durumu destekleyici olarak *Te'vîlât*'taki başka bir değerlendirmeye dikkat çekebiliriz. Mâtürîdî, "وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" (en-Nisâ 4/24) âyeti bağlamında sahâbenin muhsan kadınlar, cariyeler ve onlarla cinsel ilişki hususunda ihtilaf ettiğini belirtmekte; Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve Sa'îd el-Hudrî'nin görüşlerine yer vermektedir. Hz. Ali ve İbn Abbas'ın görüşlerinin daha sahih olduğunu, özellikle Hz. Ali'nin görüşünün diğer bazı rivayetlere ve âyetin zâhirine daha uygun düştüğünü ifade etmekte ve Hz. Ali'nin âyeti mülkiyet sebebiyle efendisine helal olan, esir alınmış, evli müşrik kadınlar olarak yorumladığını (تَأْوِيلًا) söylemektedir. Bunun öncesinde de Hz. Ali'den naklen âyetin evli müşrik kadınlar hakkında nazil olduğu bilgisine yer vermektedir.²⁹ Burada da açıkça görüleceği üzere Mâtürîdî, nüzûl sebebi formunda aktarılsa da sahâbeden gelen bazı görüşlerin, esasında onların yorumları olduğunu düşünmektedir.

Mâtürîdî sahâbeden gelen bilgilere karşı alternatif görüşlere yer verirken onun bu tür rivayetleri esasında sahâbenin kendi görüşleri olarak düşündüğünü gösteren başka örnekler de mevcuttur. Mesela o, el-Bakara 2/238. âyette zikri geçen "orta namaz" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf edildiğine, bu namazın sabah, öğlen, ikindi, akşam namazı veya beş vakit namaz olduğu yönünde farklı görüşlere yer vermektedir. Bu görüşlerin bazılarının İbn Abbas ve İbn Ömer gibi sahâbîlerden de nakledildiği bilgisini paylaşmaktadır. Akabinde burada hangi namazın kastedildiğinin, hitap anındaki muhataplarca -ki onlar hitap anında vuku bulan olaylara bizzat şahit olduklarından- bilindiğini, ancak bu olaylara şahit olmayan sonrakilerin

²⁸ Bk. Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî, *Aynü'l-â'yân: Kitabu tefsiri'l-fatiha* (İstanbul: Rifat Bey Matbaası, 1325), 6. Ayrıca bk. M. Taha Boyalık, "Molla Fenârî'nin Aynu'l-Ayan Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 104.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 391-392.

ise onunla neyin kastedildiğini belirleme hususunda ihtilaf ettiklerini, bu süreçte tüm gayretleriyle re'ylerinin vardığı sonuçları ileri sürdüklerini ifade etmektedir.³⁰ Bu açıklamalarına göre Mâtürîdî, konu hakkında görüş beyân eden İbn Abbas ve İbn Ömer gibi sahâbilerin hitap anındaki olaylara bizzat şahit olmadıklarından kendi re'ylerini işleterek ihtilaf ettiklerini ifade etmiş olmaktadır. Nitekim açıkça görüşlerin bazılarını onlara nispet etmektedir. Hatta Taberî'nin tefsirine baktığımızda Mâtürîdî'nin yer verdiği görüşlerin biri hariç hepsinin sahâbeye nispet edildiği görülmektedir.³¹ Yine Mâtürîdî, ez-Zümer 39/6. âyette insanların tek bir nefisten yaratılması durumunu açıklarken İbn Abbas'ın bir görüşüne yer vermektedir. Onun ifadelerine göre, aktarılan bazı rivayetlerde İbn Abbas'ın bu âyeti te'vîl ettiğinin (تأويل) anlaşıldığını söylemekte, âyetteki bazı lafızlarla ilgili dil bilgisini dikkate alarak İbn Abbas'ın bu görüşünü onaylamamaktadır.³² Dolayısıyla Mâtürîdî, bazı sahâbilerin -özellikle İbn Abbas'ın- bizzat nüzûl olaylarına şahit olmadıklarından, kendi re'ylerini işlettiklerini düşünmekte ve bunları te'vîl olarak gördüğünden, onları bazen reddedebilmekte bazen de aralarından tercihler yapabilmektedir. Benzer tarzda Mâtürîdî'nin, âyetleri izah ederken sahâbenin ihtilaf ettiğini açıkça söylediği başka örnekler de bulunmaktadır.³³

Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, sahâbenin yaptığı açıklamaların her zaman tefsire karşılık gelmediğini, onların kendi re'yleriyle birtakım yorumlar, daha doğrusu te'vîller yaptıklarını bilmesi, ilgili rivayetlere eleştirel yaklaşmasının ve onları bazen reddetmesinin bir diğere gerekçesini oluşturmaktadır. Meseleye böyle bakılması durumunda, onun sahâbeden gelen rivayetleri eleştirmesi ve reddetmesinin, mukaddimedede benimsediği tefsir-te'vîl ayrımını uygulamadığı çıkarımına mahal bırakmamaktadır. Yine onun *Te'vilât*'ta, sahâbe için yer yer te'vîl kelimesini kullanmasını bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre eğer sahâbe te'vîl de yapabiliyorsa, mukaddimedede ifade edilen "tefsir sahâbeye aittir" yargısını, sahâbenin sadece tefsir yaptığı şeklinde anlamamak, diğere bir ifadeyle te'vîlin sadece fukahâya değil de sahâbeye de mahsus olduğu şeklinde anlamak gerekmektedir.

Gayb, nüzûl ve beyâna ilişkin bilgiye tefsir niteliği kazandıran en önemli husus bu bilgilerin kesin/kat'î olma niteliğine sahip oluşudur. Böylesi kesinlikli bilgiye sahip olmada Hz. Peygamber ve sahâbe ayrıcalıklı konuma sahip olduğundan bu hususlarda onların yaptığı açıklamalar da kesinlik taşıyacak ve Allah adına kesin olarak konuşmayı ifade edecektir. Ancak mezkûr hususlarda veya âyetlerin açıklamasında kullanılabilir ve kesinlik taşıyan birtakım karineler/deliller sonraki müfessirler tarafından da kullanıldığında, bu durum onların yaptığı açıklamaları da "tefsir" olarak görmeye imkân verecektir. Bir açıklamaya tefsir niteliği kazandıran şey, onun kesin bilgiye dayalı olması ise, sonrakilerin kat'î karinelere dayalı yaptığı açıklamalar te'vîl olarak görülebilir mi? Bu kat'î karineler nelerden oluşmakta ve *Te'vilât*'ta nasıl ortaya çıkmaktadır?

3. KAT'İ KARİNELER VE TEFSİR-TE'VİL AYRIMI

Yukarıdaki başlıkta sahâbenin hem tefsir hem de te'vîl yapabildiği, haliyle "tefsir, sahâbeye mahsustur" kabulünün buna göre anlaşılması gerektiği ortaya çıkmıştı. Burada ise

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 201-202.

³¹ Sabah namazı diyenler: İbn Abbas; öğlen namazı diyenler: Zeyd b. Sâbit, Sa'îd el-Hudrî, İbn Ömer; ikinci namazı diyenler: Hz. Ali, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, İbn Mes'ûd, Sa'îd el-Hudrî, Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Semüre, el-Berâ b. Âzib, Ümmü Habîbe; beş vakit namaz diyenler: İbn Ömer'dir. Bunun akşam namazı olduğunu ise sadece tâbiî âlim Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/750[?]) ileri sürmektedir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2: 659-680.

³² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4: 293.

³³ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 227-228; 2: 383. Mâtürîdî bazen sahâbenin ihtilaf ettiğini açıkça belirtirken, bazen de sadece ihtilaf edildiğini söylemektedir. Bu gibi yerlerde de ihtilaf eden sahâbilerin isimlerini açıkça zikretmemektedir. İhtilaf olduğunu belirtip sahâbe isimlerini zikretmediği yerleri, Taberî tefsiriyle mukayese ettiğimizde bazen ilgili isimleri orada açıkça görmek mümkün olmaktadır. *Te'vilât*'ta bu kabil diğere örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 140, 145-149, 165, 175, 427, 485; 2: 81 vd.

226 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri...

İlgili ayrımın diğer bir yönüne, daha açıkçası kat'î karineler kullanarak yaptığı izahlarında Mâtürîdî'nin yaklaşımının nasıl olduğu ve böylece sonraki ulemânın yaptığı bazı açıklamaların tefsir olarak görülüp görülmeyeceği hususuna temas edilecektir.

Makalenin girişinde zikredildiği üzere Semerkandî'nin verdiği bilgilere göre, âyetler açıklanırken kat'î karineler kullanılıyor olması, ortaya çıkan sonuçlara kesinlik niteliği kazandıracaktır. Bu durumda kesinlik niteliği taşıdığından söz konusu açıklamaların da te'vîl değil tefsir olarak görülmesi gerekmektedir. Buna karşın, yaptığı açıklamalarda müfessir kesin olarak murad iddiasında bulunamıyorsa, açıklamaları te'vîldir. Eğer açıklamalarını kat'î karinelere göre yaparsa, öncülleri kesin olduğundan sonuçları da kesin olacağı için açıklamaları tefsir olacaktır. Bu duruma dikkat çekilirken, kat'î karinelerin mütevâtir ve icmâ gibi delillerden oluştuğu ifade edilmişti.³⁴ Kanaatimizce bunlara ilave olarak akli karinelerin de dahil edilmesi gerekmektedir. Zira *Te'vîlât*'ta akli karinelerin kullanıldığı ve bunlara göre bazı yorumların kesin olarak reddedildiği; Mâtürîdî'nin bilgi kaynakları arasında nakille birlikte aklın da zikredildiği görülmektedir.³⁵ O, her iki delilin sunduğu bilgiye göre bazı yorumları batıl kabul etmektedir. Ancak ona göre bazı konularda asıl olan delilin akıl mı yoksa nakil mi olduğu meselesindeki belirsizliği gidermeye yönelik kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir.

Mâtürîdî'ye göre naklin ifade ettiği bilginin doğruluğu için öncelikle, Allah'ın varlığı, sıfatları ve nübüvvet meseleleri gibi naklin dayandığı asılların akli ilkeler ve çıkarımlarla ispat edilmesi gerekmektedir. Bunların doğruluğunu belirleyen, daha doğrusu anlayan akıldır.³⁶ Bu asılların doğrulanmasında, nakli deliller esas alınmaz, zira bu durum kısır döngüye neden olur. Nas, doğruluğu için kendi kendinin delili olamayacağından, onun ispatında akli ilkelere başvurmak gerekir. Diğer bir deyişle, Kur'an'ın doğruluğu ve delâleti için Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları gibi hususlar öncelikle akılla bilinmelidir. Bu bilişte, kelâm kendisinin doğruluğunu ortaya koyamayacağından Kur'an'ın kendisini dikkate almak mümkün olmamakta, onun yerine dikkate alınacak delil akıl olmaktadır. Daha sonra mezkûr konularda aklın sunduğu bilgi ile naklin sunduğu bilgi birbirini desteklemekte ve her ikisi birlikte Mâtürîdî epistemolojisinde önemli bir işlev görmektedir.

Allah'ın varlığı, birliği, nübüvvet gibi ilâhiyat konularını ispatlayacağı kabul edilen akli bilginin de kesin olması gerekir.³⁷ Eğer akli bilginin bu konularda zannî olduğu kabul edilirse, inanç konuları zannî mukaddimelere dayanmış olacaktır. Bu gibi zanni bilgilerle, örneğin Allah'ın zâhîren cisim olduğunu vehmettiren âyetler karşısında, onun hiçbir şeye benzemediğini belirten âyetin asıl olarak benimsenmesi mümkün olamayacaktır. Bu gibi müteşâbih âyetlerin yorumunda, kesin akli bilgi devreye girecek, Allah'ın cisim olamayacağına dair kesinlik bildiren akli bilgi, onun hiçbir şeye benzemediğini ifade eden âyetin asıl kabul edilip diğerlerinin te'vîl edilmesini gerektirecektir. Bu sebeple ilâhiyat konularında Mâtürîdî kat'î akli bilgiyi ve onun desteklediği âyetleri asıl kabul etmekte, bazı yorumların muhal veya imkânsız olduğunu ifade ederek onları reddedebilmekte ve âyeti kendince benimsediği delillere göre açıklamaktadır. Aksi durumda delilleri kesin olmadığında, diğer bir ifadeyle zannî olduğunda, muhalif yorumun kesin bir biçimde reddedilmesi mümkün olamaz. Zira her iki

³⁴ Bekir Topaloğlu'nun da tespitleri bu yöndedir. Ona göre, Mâtürîdî epistemolojisinde mütevâtir nakil kesinlik ifade etmektedir. Mâtürîdî, âlimlerin ictihadlarına dayanan icmâyı da tevâtür derecesinde görmektedir. Bu açıdan icmâ Mâtürîdî'ye göre mütevâtir habere benzemektedir. Bk. Bekir Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri", *İmâm Mâtürîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Kitâbiyât, 2003), 179.

³⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 4; a.mlf., *Te'vîlât*, 2: 184-185.

³⁶ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 13-14, 285-286, 298, 368, 493; a.mlf., *Te'vîlât*, 4: 350. Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1998), 90, 95-96, 98, 159; Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri", 180-181; Hülya Alper, "İmâm Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği", *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 20-24.

³⁷ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 58, 94, 279, 285; a.mlf., *Te'vîlât*, 1: 248.

yorum da zannî olduğundan, birini diğerine kesin olarak tercih ettirecek bir durum olmayacaktır. Bu durumda da her iki yorum geçerliliğini muhafaza edecektir. Aksi durumda ise, yani kabullerden biri doğru kabul edilip, diğerinin kesin olarak reddedilmesi, esas alınan kabulün kesin delillere dayalı olmasını gerektirmektedir. Buna göre Mâtürîdî özellikle ilâhiyatla ilgili âyetlerde bazı yorumların kesin olarak batıl olduğunu ifade etmektedir. Şimdi *Te'vilât*'ta mezkûr delillerin kullanılmasıyla yapılan tefsir örneklerine bakabiliriz.

3. 1. Bazı Kat'î Karinelere Göre Tefsir Örnekleri

Mâtürîdî, "مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ" (el-Fatihâ 1/4) âyetindeki din günüyle kastedilenin hesap günü olduğu konusunda icmâ bulunduğundan bahsetmektedir.³⁸ Yine o, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُوبِ" (el-Mâide 5/1) âyetindeki "عُقُود" kelimesiyle kastedilenin icmâyıyla "ahit/söz" olduğunu ifade etmekte ve başka görüşlere yer vermemektedir.³⁹

Bir başka örnekte Mâtürîdî, "وَالَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ" (el-Mücâdele 58/3) âyetindeki "يَعُودُونَ" ifadesiyle ilgili görüşleri aktarırken, bir görüş hakkında şöyle söylemektedir. İlgili kelimenin, "zihar lafzını tekrarlamak" anlamında olduğunu iddia edenlerin bu görüşü, her ne kadar âyetin zâhiri buna muhtemel olsa da şeriatın asıllarına ve icmâyâ aykırı olduğundan yanlıştır. Çünkü imamlardan böyle bir şeyin varid olmadığına icmâ edilmiştir. Böyle bir görüş ileri süren icmânın dışına çıkmış olur.⁴⁰

Mâtürîdî, "مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ" (en-Nisâ 4/11) âyetinin zâhirinden, miras paylaşılmasından önce ölenin vasiyetinin, sonra varsa borçlarının giderilmesi gerektiğinin anlaşıldığını söylemektedir. Ancak önce ölenin varsa borcunun ödenmesi, sonra vasiyetin yerine getirilmesi gerektiği konusunda icmâ bulunduğunu ifade ederek, muhtemel yorumu benimsemektedir.⁴¹ Bir diğer örnek olarak, "إِنْفِرَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ" (el-Kamer 54/1) âyeti bağlamında farklı görüşlere yer vermektedir. Muhalif görüş sahibi Ebû Bekir el-Esam'a (ö. 200/816) göre âyette takdîm-te'hîr bulunmakta, buna göre âyetin anlamı ayın kıyamete yakın bir zamanda yarılacağı şeklinde olmaktadır. el-Esam, Hz. Peygamber'in önceden ayı yaracağına dair bir mu'cizesi bulunmadığını, bulunsaydı bu hususta tevâtür oluşacağını düşünmektedir. Mâtürîdî ise Hz. Peygamber tarafından, onun bir mu'cizesi olarak ayın yarıldığını ve bunu da tevâtür oluşturacak kadar bir grup sahâbenin naklettiğini ifade ederek el-Esam'ın bu görüşünü reddetmektedir.⁴²

Mâtürîdî'nin icmâ ve tevâtürü bilgi bulunduğunu söylediği dikkat çekici başka açıklamaları da söz konusudur. Mesela o, "وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ" (el-Enfâl 8/41) âyeti bağlamında, Allah'ın ganimetlerin beşte birinin kimlere ait olacağını zikredip geri kalan beşte dördünün kimlere dağıtılacağını belirtmediğini söylemektedir. Ancak, "فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا" (el-Enfâl 8/69) âyetine göre ganimetin savaşa katılanların tümüne ait olduğunu, ele geçirilen malların beşte birinin ise yukarıdaki âyetle istisna edildiğini ifade etmekte, akabinde durumun böyle olduğuna dair ilim ehlinin icmâ ettiği, merfû ve mevkuf olmak üzere mütevâtir haberler bulunduğu bilgisine yer vermektedir. Burada ümmetin ittifak ettiğini söylemesine rağmen bazıların farklı görüşlerini de aktarabilmektedir. Mâtürîdî'nin, tefsiri hususunda icmâ ve mütevâtir haber bulunduğunu söylediği mezkûr âyetle ilgili Taberî tefsirine bakıldığında, o böyle bir icmâ ve tavâtürden bahsetmediği gibi ehl-i te'vîlin burada ihtilaf ettiğini söylemekte ve ilgili görüşleri nakletmektedir.⁴³

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 5. Taberî burada herhangi bir ihtilaftan bahsetmemekle birlikte, kastedilen hesap günü olduğu konusunda merfû ve mevkuf haberlere yer vermektedir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1: 142-143.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 5. Bu hususta icmâ olduğunu Taberî de zikretmektedir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4: 288. Benzer örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 478; 3: 151; 5: 58

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5: 67.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 366-367.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4: 619.

⁴³ Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 728-730.

228 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun *Te'vîlât*'taki Pratik Değeri...

Bir diğer örnek olarak Mâtürîdî, “فَاذْكُرُوا أَنْفُسَكُمْ” (el-Bakara 2/54) âyetinde söz konusu olan öldürme emrinin hakiki veya mecazi anlamda olup olmadığını mevzu bahis etmektedir. O, ehl-i tefsir ve te'vîlin, Allah'ın buradaki nefislerinizi öldürün emrinin hakiki manada olduğuna dair icmâları olmasaydı, bu emri mecazi olarak anlamının daha uygun olacağını ifade etmektedir. “وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيُّبِهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” (el-A'râf 7/149) âyetiyle de irtibat kurarak onların, kendilerine öldürün emri gelmeden yaptıkları işten pişman olduklarını ve bunun üzerine Allah'ın onların tövbesini kabul ettiğini belirterek, “kendinizi öldürün!” emrinin vuku bulmadığını düşünmektedir.⁴⁴ Bu ifadelerinde Mâtürîdî'nin, her ne kadar âyeti farklı anlama imkanı bulunsa da bahsettiği icmâya bağlı kaldığı söylenebilir.

Buna karşın o, yine Yahudilerle ilgili olmak üzere “وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً” (el-Bakara 2/80) âyetindeki “أَيَّامًا مَّعْدُودَةً” ifadesi hakkında icmâ olduğunu, buna göre belirli günlerle kastedilenin onların buzağıya taptıkları gün kadar olduğunu aktarmakta, fakat bu bilgiye iki açıdan itiraz etmektedir. İlk gerekçesi, âyette hitap edilen Yahudilerin buzağıya tapanlar olmayıp nüzül dönemindekiler olmasıdır. İkinci gerekçeye göre, söz konusu olan Yahudiler öncekiler olsa bile, onlar yaptıkları işten dolayı tevbe etmiş ve affolunmuşlardır. Bu açıklamalarının neticesinde Mâtürîdî, *vallâhu a'lem* kaydını koymaktadır.⁴⁵ Onun koyduğu bu kayda göre yaptığı açıklamasının bir yorum (te'vîl) olduğunu düşündüğü ve kesinlik iddiasında bulunmadığı anlaşılmaktadır. Daha dikkat çekici olarak o, el-Bakara 2/54. âyet bağlamında icmâya bağlı kalmakta ve buna rağmen bazı muhtemel açıklamalar yapmakta, ancak daha sonra bu açıklamalarını el-Bakara 2/80. âyet hakkında bahsettiği icmâyı eleştirmek için merkeze almaktadır. Diğer bir ifadeyle bir âyet bağlamında zikrettiği muhtemel vecihleri (te'vîl), bir başka âyet bağlamında nakledilen icmâya karşı daha doğru açıklamalar olarak takdim etmektedir.

Zikrettiğimiz icmâ ve tevâtürî bilgilere dayalı tefsir örneklerinde, kimi zaman Mâtürîdî'nin bu bilgilere bağlı kaldığı anlaşılırken, kimi zaman da bunlara eleştiri yöneltebildiği anlaşılmaktadır. Bir âyet bağlamında ortak bir kabul olduğunu söylemesine rağmen, diğer bazı tefsirlere bakıldığında o konuda ihtilafın bulunduğu görülebilmektedir. Bu durum Mâtürîdî'de, icmâ ve tevâtür gibi kat'î bilgilere dayalı açıklamaların her zaman tefsir olarak görülmediğini düşündürmektedir. Halbuki o, tevâtür ve icmâ bilgisini bizzat müşahedeye dayalı olma vasfıyla niteleyip bunların kesin bir biçimde bağlayıcılığını kabul etmektedir.⁴⁶ Mâtürîdî'nin özellikle icmâ bulunduğunu belirttiği örneklerle bakıldığında esasen bu icmânın kimlere ait olduğunun farklılaşabildiği anlaşılmaktadır. O; bazen insanların, yer ve gök ehlinin, selefînin, namaz ehlinin, kelâm ehlinin, te'vîl-tefsir ehlinin ve ilim ehlinin icmâ ettiğini bazen de sadece genel olarak icmâ edildiğini ifade etmektedir.⁴⁷ İcmâ edenlerin kimler olduğunu belirtmemekle birlikte bazen açıkça Hâricîleri, Mu'tezileyi, Bâtınîleri ve Râfîzîleri, bahsettiği icmânın dışında kalmakla tenkit etmektedir.⁴⁸ Buna göre öncelikle onun zikrettiği icmânın Ehl-i sünnet alimlerini kapsadığı söylenebilir.

Mâtürîdî'nin ehl-i ilim ve ehl-i te'vîl kavramlarını ikinci ve üçüncü nesil alimlerle birlikte Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer ve İbn Abbas gibi sahâbîler için de kullandığını⁴⁹ dikkate aldığımızda ehl-i ilim ve ehl-i te'vîlin icmâsına sahâbenin de dahil olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Mâtürîdî'nin “غَيْرُ أَوْلَى الضَّرَرِ” (en-Nisâ 4/95) âyeti bağlamında, Abdullah b. Ümmü Mektûm gibi kimselerden cihat sorumluluğunun kalktığına dair icmâ ettiklerini belirttiği ehl-

⁴⁴ Mâtürîdî'nin detaylı açıklaması için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1: 127-128. Bizim kullandığımız metinde icmâ ifadesi yerine icimâ yazılmıştır. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 52.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 67.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 101, 129.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 4; 165, 196, 376, 431-432, 477, 478, 489; 2: 70, 328; 3: 151; 4: 119, 385; 522; 5: 57, 325.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 431-432; 4: 385.

⁴⁹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 200, 2: 29; 3: 139, 378; 4: 127, vd.

i ilmin, el-Berâ b. Âzib, Zeyd b. Erkam, Zeyt b. Sâbit, İbn Abbas ve el-Feletân b. Âsım gibi sahâbiler başta olmak üzere tâbiîn ve tebe-i tâbiîn âlimlerinden oluştuğu görülmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte “ehl-i kelâm icmâ etti” şeklindeki ifadelerinden çıkarımsanacağı gibi Mâtürîdî'nin ehl-i ilmin icmâ ettiğini söylediği kimi örneklerden de bu icmânın kapsamına sadece ikinci, üçüncü veya sonraki nesillerin girdiği de anlaşılmaktadır.⁵¹ Dolayısıyla onun özellikle icmâ ettiğini söylediği kimselerin tek bir gruptan oluşmadığı gözükmemektedir. Ancak kimi zaman eleştirdiği kimi zaman da alternatif yorumlar ileri sürebildiği icmânın sonrakilere âit olduğu düşünülebilir. Zira Semerkandî'nin belirttiğine göre sahâbenin bir konudaki icmâsı kat'î kabul edildiğinden⁵² Mâtürîdî'nin böyle bir bilgiye itiraz etmesi mümkün gözükmemektedir. Onun icmâ ve tevâtürî bilgi olduğunu ifade etmesine rağmen diğer kaynaklarda böyle bir bilgi türünden bahsedilmemesinin, aksine farklı görüşlere yer verilmesinin de çeşitli nedenleri olabilir: Mâtürîdî o farklı görüşleri bilmesine rağmen onlara icmâ karşısında itibar etmediğinden dolayı yer vermemiş olabileceği gibi, bu görüşlerin ona ulaşmadığı da düşünülebilir. Sözelimi Mâtürîdî'nin el-Ahzâb 33/36. âyetin Zeynep bnt. Cahş hakkında indiğine dair ehl-i ilmin icmâ ettiğini söylemesi⁵³ böyle okunabilir. Taberî bu bilgiyi İbn Abbas ve Katâde'den farklı tariklerle naklederken sadece bir isnadla İbn Zeyd'den farklı bir görüşe daha yer vermektedir.⁵⁴ *Te'vilât*'daki örneklerin bazıları Mâtürîdî'nin kimi zaman bu tür bilgilere karşı çıkıp onların bağlayıcılığını göz ardı ettiğini gösterse de bazıları o bilgilere bağlı kalarak tefsir yaptığını da açıkça ortaya koymaktadır. Mâtürîdî'nin hakkında tevâtür ve icmâ bulunduğunu söyleyerek bağlı kaldığı örneklerden hareketle onun bu tavrı, sahâbenin haricinde sonraki ulemânın kesin olduğu düşünülen bazı bilgilere dayalı açıklamalarını tefsir olarak görmeyi mümkün kılmaktadır.

İtiraz kabulinden bu bağlamda şöyle düşünülebilir: Mâtürîdî'nin izahlarında esas aldığı bazı tevâtür ve icmâ bilgisi, esasen sahâbe için de geçerlidir. Dolayısıyla bu bilgilerin sahâbeye dayalı oluşu, onları kullanarak sonraki müfessirlerin yaptığı açıklamaları da tefsir olarak nitelendirmeye imkân vermemektedir. Çünkü sonrakilerin kesin deliller olarak dikkate aldığı hususları, sahâbe önceden zaten ortaya koymuştur. Bu duruma şöyle açıklık getirilebilir: Sahâbeden gelen tevâtür ve icmâ bilgisi, her zaman ilgili âyetle irtibatlı bir şekilde nakledilmemektedir. Söz konusu kesin bilgiyle âyetin ilişkisini müfessir kurmakta ve böylece âyetteki diğer muhtemel anlamları nefyetmektedir. Yukarıda zikredilen ayın yarılması ve vasiyet meselesiyle ilgili örnekleri böyle açıklamak mümkündür. Bir grup sahâbeden mu'cize olarak tevâtürü nakledilen ayın yarıldığı bilgisi ile mezkûr âyetin ilişkisini kurup anlamını tespit etmek müfessire (Mâtürîdî) aittir. Aynı şekilde önce borcun ödenmesi, sonra da vasiyetin yerine getirilmesi konusundaki icmâ bilgisi ile mezkûr âyetin irtibatını kurup diğer muhtemel anlamları nefyetmek müfessir tarafından yapılmaktadır. Bu bilgiler ilk nesilden, mezkûr âyetlerle ilişkilendirilerek, diğer bir ifadeyle ilgili âyetin anlamının belirtildiği şekilde olduğuna dair sahâbeden tevâtür ve icmâ bilgisiyle nakledilmiş değildir. Dolayısıyla bu bilgiler ile onların âyetlerle ilişkisini kurmayı birbirinden ayırtırmak gerekmektedir. Bununla birlikte tefsirlerde kesinlik içerdiği kabul edilen kat'î aklî karineler de kullanılmaktadır ki bunların sahâbeden nakledilmediği bilinmektedir.

Te'vilât'ta tevâtür ve icmâya dayalı bilgilerin haricinde aklî delillere göre yapılan bazı tefsir örnekleri de görülmektedir. Sözelimi Mâtürîdî, “ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ” (el-Bakara 2/29) âyetindeki “اسْتَوَىٰ” kelimesinin Allah'a izafe edilmesi bağlamında, bu izafenin mahlukata ait özellikler gibi Allah için bir teşbih düşüncesini ifade etmediğini, Müşebbihe'nin kabul ettiği bu fikre burada bir delâlet olmadığını ifade etmektedir. Buna karşın teşbih düşüncesinin akıl ve nakil (sem') ile reddedildiğini, çünkü Allah'ın bir fiille vasıflanırken kendi dışındaki varlıklar

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4: 96-99.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4: 522; krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10: 220-221.

⁵² Ebû Bekir Alâüddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî (Bağdat: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 1988), 2: 714, 787.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4: 119.

⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9: 238-239.

230 | Enes Büyük. Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun *Te'vîlât*'taki Pratik Değeri...

gibi düşünülmesinin caiz olmadığını, aksi durumda diğer varlıklardan birine dönüşmüş olacağı için bu durum nasıl batılsa teşbihin de kabul edilemez olduğunu söylemektedir.⁵⁵

Mâtürîdî, bu konuya “تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ” (en-Nisâ 4/13) âyeti bağlamında tekrar temas etmektedir. Onun ifadelerine göre sınır (حدود), oturmak/yerleşmek (استوي), görmek (روية), gelmek (مجيى), bir yere inmek (نزول) gibi fiiller mahluka isnad edildiğinde onlardan anlaşılan mananın, aynı fiiller Allah'a isnad edildiğinde anlaşılması caiz değildir. Mâtürîdî, bu durumun aklın gerektirdiği “zarurî bilgi” ve naklin ortaya koyduğu delillerle sabit olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

Son bir örnek olarak Mâtürîdî'nin “يَوْمَ نَقُولُ لَجَنَّتُمْ هَلْ اٰمَنَّا تِ وَتَقُوْلُوْنَ هَلْ مِنْ مَّزِيْدٍ” (Kâf 50/30) âyetiyle ilgili tefsirine bakılabilir. O, burada ehl-i te'vîlin bir görüşüne yer vermektedir. Buna göre Allah cehenneme “Doldun mu?” diye sorduğunda cehennem, “Fazlası var mı” şeklinde cevap verir. Onun bu cevabı, Allah oraya ayağını koyup hiç kimseye yer kalmayacak şekilde onu sıkıştırıncaya kadar devam eder. Daha sonra Mâtürîdî bu görüşe dair merfû olarak Ebû Hüreyre'den bir haber de rivayet edildiğini, ancak bunun teşbih içermesinden dolayı kabul edilemez olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre, teşbihin batıl olduğuna dair akli deliller ortaya konulmuştur. Akli delillerle çelişen her haberin reddedilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu haberler (eş-Şûra 42/11 gibi) bazı naslara da muhaliftir.⁵⁷

Mâtürîdî bu bağlamda önemli bir ayrıma gitmektedir. Şöyle ki yaratılanlara mahsus fiiller Allah'a izafe edildiğinde, bu fiillerin Allah'ın zâtı hakkında vehmettirdiği teşbih düşüncesinin nefyedilmesi lazım gelir. Bununla birlikte Allah için söz konusu olan bu fiillerin mahiyetinin de araştırılmaması ve öylece iman edilmesi gerekmektedir.⁵⁸ Mâtürîdî, ilâhiyat konularında zâta ilişkin varlık bilgisiyle mahiyet bilgisini kesinlik açısından birbirinden ayırt ediyor görülmektedir. Zât ve zâta ilişkin (Allah'ın varlığı, fiilleri, sıfatları gibi hususlarda) varlık bilgisi, kabule mecbur bırakan akli delillerle ispat edilirken zât, sıfat ve fiillerin mahiyetinin kesin olarak bilinmeyeceği düşünülmektedir. Bundan dolayı teşbih ve tecsim gibi yorumlar kesin olarak reddedilmektedir. Ancak zâtın mahiyetinin, gayb alemine ilişkin olmasından dolayı kesin olarak bilinmemesi, sonraki muhataplar gibi sahâbe için de geçerli bir husustur. Bu ayrıma göre Mâtürîdî, âyetlerde Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleriyle ilgili sunulan bilgilerin doğruluğunu kesin akli delillerle tespit ettiğini düşünmekte, bu konularda teşbih ve tecsim gibi ileri sürülen yorumları açıkça reddetmektedir. Çünkü o, Allah'ın zât ve sıfatlarına ilişkin hususların mahiyetlerinin kesin olarak tespit edilebileceğini kabul etmemektedir. Varlık bilgisiyle ilgili olan tespit ve açıklamalar tefsir, bunların mahiyetlerine dair yapılan yorumlar da te'vîl olarak ifade edilebilir. İlki kesin olarak görülürken, ikincisi aynı kesinlikte görülmemekte ve zannî olmaktadır. Mâtürîdî ilk aşamayı tespit ettikten sonra ikinci aşamayı zannî olarak görse de bu hususta te'vîl yapmaktan kaçınmamaktadır.

Kısaca ona göre, âyetlerin ilâhiyat konularındaki sunduğu bilgilerin, mahiyetleri açısından bilinemese de varlık bilgisi açısından kesin olarak tespit edilmesi, sonrakilerin tefsir faaliyetinde bazı kesin deliller kullandıklarını ifade etmektedir. Çünkü bu delillere göre, ilgili âyetlerden muhtemel olarak anlaşılan bazı delaletler kesin olarak nefyedilmektedir. Bu durum, âyetlerin delalet çerçevesini sınırlandırmakta, diğer bir ifadeyle kesin kanıtlara göre onlardan neler anlaşılıp neler anlaşılamayacağını belirlemektedir. Dolayısıyla burada, âyetlerin bazı delaletleri hakkında kat'î nitelikli açıklamalar yapılmış olmaktadır. Buna göre sonrakilerin kesin deliller kullanması, onların âyetler çerçevesinde bazı konularda ortaya koydukları açıklamalarının tefsir olarak görülmesini, diğer bir ifadeyle sahâbenin haricinde ulemânın da tefsir yapabildiğini göstermektedir. O halde sonraki müfessirlerin çoğu açıklamaları te'vîl kategorisine girse de ilâhiyat konuları ve haberî sıfatlarla ilgili tespit ettikleri varlık bilgisi, birtakım icmâ ve tevâtürî bilgilere dayalı yaptıkları izahları da tefsir kapsamına dahil olmaktadır.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 30. Ayrıca bk. a.mlf., *Kitâbü't-tevhîd*, 36-39.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 373. Ayrıca bk. a.g.e., 3: 285.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4: 566.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 157. Krş. a.mlf., *Kitâbü't-tevhîd*, 94.

Mâtürîdî'nin, "te'vîl ancak fukahâya aittir" görüşünü sonraki müfessirlerin bazen tefsir de yapabildiğini göz önüne alarak anlamak daha doğru bir yaklaşım olarak görünmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada Mâtürîdî'nin *Te'vîlât* adlı eserinde görülen tefsir-te'vîl ayrımı ve bunun pratik durumu incelendi. Mâtürîdî'deki mezkûr ayrımın hem içeriği hem de yapılış gerekçesi hakkında Semerkandî'nin mezkûr eserin şerhinde verdiği bilgiler çok önemlidir. Nitekim bu bilgilerle birlikte düşünüldüğünde tefsir-te'vîl ayrımının temel gerekçesi, hem ı) re'yle tefsiri yasaklayan hadisteki tehdidin kapsamına girmemek hem ıı) sonraki süreçte tefsir yapabilmeyenin meşru zeminini oluşturmak hem de ııı) re'yle tefsir yaptığı bilinen selefin bu tavrını anlamlandırmaktır. Mâtürîdî'nin tefsire başlamadan evvel, kendisinden önceki âlimlerin tefsir-te'vîl ayrımıyla ilgili görüşlerine dair yaptığı nakiller esasen bu ayrımın kendisinden öncesine ait olduğunu göstermektedir. Bu ayrıma dair Mâtürîdî'nin seleften nakil yapması, Semerkandî'nin yanı sıra diğer bazı müfessirler tarafından da teyit edilmiştir. Ayrıca Mâtürîdî'nin kendisinden öncekilere nispetle aktardığı bazı görüşlerin kimler tarafından savunulduğuna da çalışmada değinilmiştir. Buna göre ilgili ayrımın özgün bir biçimde ilk defa Mâtürîdî tarafından yapıldığı şeklinde çağdaş çalışmalarda iddiaların yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte Mâtürîdî tefsire ilişkin bilgilerin ı) gayb, ıı) beyân ve ııı) nüzûl ortamlarıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Bu konulara ilişkin bilgileri tefsir yapan en önemli özellik bu bilgilerin sonrakilere tarafından bireysel tecrübelerle elde edilemeyecek olmasıdır. Ayrıca kesinlik taşıyan açıklamalar yapılabilmesi ve bunlara tefsir niteliği atfedilebilmesi için tevâtür, icmâ ve kat'î aklî karinelere dayanılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, tefsir ile te'vîlin arasını ayıran en önemli husus, ilkinin kesinlik içermesi, haliyle Allah adına konuşmayı ifade etmesi ve ikincisinde ise böyle bir durumun söz konusu olmamasıdır. Dolayısıyla her ikisinin arasını ayıran temel hat kesinlik olduğundan bu ayrımı; tefsir ve te'vîlin birbirini tamamlayıcı aşamalar olduğu ya da tefsirin lafız, te'vîlin de anlam araştırmasına karşılık geldiği şeklinde anlamlandıran yaklaşımlar revize edilmelidir.

Mâtürîdî'nin gerek şerhte gerekse de *Te'vîlât* mukaddimesinde, "tefsir sahâbeye aittir, çünkü onlar kesin bilgiye sahiptirler" şeklindeki izahları sahâbenin sadece tefsir yaptığı anlamına gelmemektedir. Mâtürîdî onların da Kur'an'ı kendi re'yleriyle te'vîl ettiklerini bilmektedir. Bu durumda, "tefsir sahâbeye aittir" ifadesini sahâbe tarafından bakarak, "sahâbe hem tefsir hem de te'vîl yapmıştır" şeklinde anlamak gerekecektir. O, hem rivayetlerin sahih olmama ihtimalinden hem de sahâbenin kendi te'vîlleri olabileceğini düşündüğünden onlardan gelen rivayetleri bazen reddedebilmiştir. Onun rivayetleri reddetmesi ve bazen sahâbe için ehl-i te'vîl ifadesini kullanması mukaddimedeki dikkat çekip benimsediği kavramsal ayrıma riayet etmediğini göstermez.

Semerkandî'nin şerhte, "Mâtürîdî dedi ki" şeklinde onun tefsirle ilgili açıklamaları bağlamında zikrettiği "icmâ ve tevâtürî bilgilere dayalı yapılan açıklamalar da tefsirdir" kaydı, sahâbe sonrası müfessirlerin de kat'î karinelere dayanarak te'vîlle birlikte tefsir yapabilmelerine imkân vermektedir. Bu durum "te'vîl fukahâya aittir" yargısını fukahâ nazarından bakıldığında "onlar hem tefsir hem de te'vîl yapar" şeklinde anlamayı, onların açıklamalarını her zaman bütünüyle te'vîle indirgememeyi gerektirmektedir. İcmâ, tevâtür ve aklî deliller gibi bazı kat'î karinelere dayalı açıklamaların tefsir olduğu Semerkandî'nin şerhinde belirtilmiş olsa da *Te'vîlât*'taki bazı örneklerin bunu her zaman onaylamadığı görülmüştür. Mâtürîdî, bazı bağlamlardaki zikrettiği icmâ veya tevâtürî bilginin yanı sıra başka görüşlere yer vermiş, bazen de bunlara eleştiri yöneltebilmiştir. Ancak bazen de bu bilgilere bağlı kaldığı, âyeti/lafzı sadece o delillerin ifade ettiği şekilde açıkladığı, varsa onlara uymayan görüşleri de reddettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya. "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Akılın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği". *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 7-29.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. *Ebü Hafs Ömer en-Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tefsir Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkitli Neşri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- Baltacı, Burhan. "Mâtürîdî'nin Tefsir Te'vîl Ayrımının İmkânı Üzerine". *4. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik Mâtürîdîlik-*. Ed. Cengiz Çuhadar v.dgr. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Bilgin, Ömer Faruk. *el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2012.
- Boyalık, M. Taha. "Molla Fenârî'nin Aynu'l-Ayan Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 67-93.
- Demirtaş, Fatma. *Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut İle Dilsel Kullanımın İzleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Düzgün, Şaban Ali. "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *'Aynü'l-â'yân: Kitabu tefsiri'l-fatiha*. İstanbul: Rifat Bey Matbaası, 1325.
- Günay, Hacı Mehmet. "Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman. *Kitabü't-teysîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsir*. Nşr. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Karataş, Ali. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın'da Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Kırca, Celal. "Ebû Mansur El-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 3 (1989): 281-295.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsir*. Thk. Yahyâ Muhammed Zemzemî. Doktora Tezi, Ümmü'L-Kurâ Üniversitesi, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü ehli's-sünne* Thk. Fatma Yusuf el-Haymî. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004.
- Mâtürîdî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Thk. Ahmet Vanhoğlu. 18 cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mehâyimî, Ali b. Ahmet b. İbrahim. *Tabsîru'r-rahmân ve teysîru'l-mennân*. 2 cilt. Mısır: Matbaatü Bülak, ts.
- Molla Hüsvrev. *Hâşiye 'alâ tefsiri'l-Beyzâvî*. 381: 1b-135a. Kral Abdullah b. Abdulaziz Üniversitesi Kütüphanesi.
- Neseffî, Ebû Hafs Ömer. *et-Teysîr fi't-tefsir*. Thk. Ayşe Hümeysra Aslantürk. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: MÜFV Yayınları, 1998.
- Özdeş, Talip. *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtım*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmet b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân*. Thk. Hâlit b. Avn el-Anzî. 33. Cilt. Cidde: Dâru't-tefsîr, 2015.
- Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed. *Şerhu't-te'vîlât*. Şehit Ali Paşa. 283: 1a-421a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. İslâm Mansur Abdülhümejd v.dgr. 12 cilt. Kahire: Dârü'l-hadis, 2010.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1985.
- Topaloğlu, Bekir. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelamî Görüşleri". *İmâm Mâtürîdî ve Maturidilik*. Haz. Sönmez Kutlu. Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Tefsir Metodolojisinde Anlam Yorum Ayrımının Temelleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018): 113-139.